

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کتابخانه مرکزی دانشگاه امام صادق (ع)

شماره ثبت ۱۸۳
نسخه ۲

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

۱۳۸۱ / ۳ / ۲۰

دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد

وزارت اطلاعات و ارتباطات
جمهوری اسلامی ایران

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد الهیات (گرایش فلسفه و کلام)

مسأله تعارض علم و دین

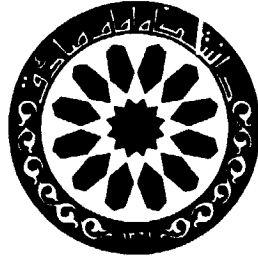
محمد حسین مهدوی نژاد

استاد راهنما:

دکتر بیوک علیزاده

زمستان ۱۳۷۹

۴۵۹۱۴

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد الهیات (گرایش فلسفه و کلام)

مسأله تعارض علم و دین

محمد حسین مهدوی نژاد

استاد راهنما:

دکتر بیوک علیزاده

استاد مشاور:

دکتر رضا محمدزاده

زمستان ۱۳۷۹

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری،
ترجمه، اقتباس و... از این پایان نامه کارشناسی ارشد
برای دانشگاه امام صادق علیه السلام محفوظ است. نقل
مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

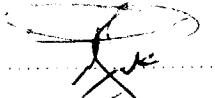
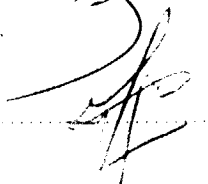
تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای محمدحسین مهدوی نژاد، به شماره دانشجویی

(۷۲۳۰۰۲۵۱۵) تحت عنوان: مسأله تعارض علم و دین

را از نظر شکل و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیوسته

پیشنهاد می کنند.

محل امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیأت داوران
	استادیار	دکتر بیوک علیزاده	(۱) استاد راهنما:
	استادیار	دکتر رضا محمدزاده	(۲) استاد مشاور:
	استادیار	دکتر حسین هوشنگی	(۳) نماینده شورای تحصیلات تکمیلی دانشکده:
	استادیار	دکتر محمد کاظم فرقانی	(۴) استاد ناظر:

چکیده

مسأله «تعارض علم و دین» از جمله مسایل مهم در کلام جدید و فلسفه دین است که رشد و شکوفایی علوم جدید در قرون اخیر، زمینه را برای طرح آن به وجود آورده است. تعارض علم و دین محل التقای امواج خروشان از حیات فکری و فرهنگی بشر و نقطه پیدایی گردابی خوفناک و خطرناک است، که ورود در آن، بسیار دشوار می باشد.

قرون هفدهم، دوره آن چنان تحوّل سریع در جهان بینی بشر بود که به درستی می توان از تولّد علم جدید در این قرن نبوغ پرور سخن گنت. سؤال اصلی در عصر پیدایش علم جدید این است که به هنگام وقوع ناسازگاری میان علم و آنچه محصول وحی الهی است، چه باید کرد؟ این بحث به دلیل اهمیتش، اندیشمندان بسیاری را با گرایشهای متفاوت به خود مشغول ساخت.

عده ای با ابراز رابطه خصمانه میان علم و دین کوشیدند تا آن دو را ناسازگار جلوه دهند، تا جایی که برتراند راسل این ناسازگاری را در گوهر علم و ذات دین دانست. در مقابل، برخی از فیلسوفان و متکلمان و بیش از همه، کسانی که هم مهر دین بر دل داشتند و هم اهتمام جدی به علم، سعی نمودند تا سازگاری و انطباق یافته های علمی را با تعالیم وحی به اثبات رسانند. از سوی دیگر، کسانی مانند کانت و اگزیستانسیالیست ها و طرفداران نظریه تحلیل زبانی ساز جدایی مطلق علم و دین را نخواستند. این نظریات پاسخی به مسأله تعارض علم و دین بود که در اواخر قرون وسطی، به ستیز عالمان دینی و دانشمندان علوم تجربی منتهی شده بود.

با نگاهی به پیشینه این بحث، خود را با مجموعه ای از دیدگاه های متفاوت مواجه می بینیم که هر یک از آنها از منظر معرفت شناسی ویژه ای به موضوع پرداخته و در باب وجود و عدم تعارض یا حل تعارضات موجود، اظهار نظر نموده اند. آشنایی دقیق با مواضع معرفت شناختی مؤثر در این بحث، به متکلمان دینی این امکان را می دهد تا مسأله تعارض علم و دین را به گونه ای موجه تر حلّ و فصل نمایند. بررسی مسأله تعارض علم و دین و کیفیت رفع آن، بیان گونه های مختلف تعارض و مطالعه در باب مصادیقی که منازعه علم و دین در آنها تعین یافته، از مباحثی است که در این پژوهش، پاسخ به آنها را وجهه همت خویش ساخته ایم.

واژه های کلیدی: علم، دین، تعارض، زبان دینی، ابزارانگاری، قلمرو دین

التبذة

مسألة التعارض بين العلم والدين تُعدُّ من المسائل الأساسية في الكلام الجديد و فلسفة الدين، وقد شكّل تطوّر العلوم في القرون الأخيرة أرضاً خصبةً لدراسة هذه المسألة. فتعارض العلم للدين يُعتبر نقطة إلتقاء للحياة الفكرية و الثقافية الإنسانية وكذلك نقطة مُخيفة و خطيرة للبشرية.

شهد العلم تطوُّراً كبيراً في القرن السابع عشر يمكننا من تسميته بقرن ولادة العلوم الحديثة، و السؤال المُلح حينئذٍ هو إذا حَصَلَ تعارض بين العلم والدين في عصر العلم، إلى أين نتوجه؟ هذا السؤال له أهميته الخاصة و جاءت الأجوبة عليه مختلفةً.

فبعض رواد الفكر والعلماء مالوا إلى أنه العلاقة بين العلم والدين علاقةٌ عدائيةٌ و ركّزوا على أنه لا إنسجام بين العلم والدين. يرى «برتراند راسل» أن هذا التعارض و عدم الإنسجام يعود إلى جوهر العلم و ذات الدين، و هناك من الفلاسفة و المتمكّمين و مُحبيّ الاديان الذين خاضوا المجالات العلمية، حاولوا الكشف عن التناغم و التناسق الذي يسود العلم و الدين و من جهة اخرى حاول أتباع التحليل اللغوي والوجوديون الفصل الكامل بين العلم والدين. جاءت هذه الآراء في نهاية القرون الوسطى إجابةً على «تعارض العلم و الدين» حيث أدت إلى خصام بين علماء الدين و التجريبيين.

و إذا أمعنا النظر في خلفيّة هذه المسألة رأينا أنفسنا أمام آراء شتى، كلُّ تناول الموضوع من نظرتة المعرفية الخاصة، و قدّم آرائه في تواجد أو عدم أو حل التعارضات بين العلم والدين، و بتعرّفٍ كامل على المواقف المعرفية يتمكن المتكلمون من تقديم حلولٍ معقولةٍ.

و ممّا جعلها هذا البحثُ محطّ نظره و تناوله بالدراسة المُعمّقة: دراسة «التعارض بين العلم و الدين»، تقديم الحلول لهذه المسألة، دراسة مختلف التعارضات و تناول المصاديق الذي تعين فيها نزاع العلم و الدين.

المفردات الأساسية: العلم، الدين، التعارض، اللغة الدينية، مجال الدين، النظرة الآلية.

تقدیم به:

پیشگاه مقدّس حضرت صاحب الزمان (عج)،

پدر و مادر بزرگوارم،

برادران و خواهران عزیزم،

همسر مهربانم

و تقدیم به:

معلمانی که ذرّه‌های بودن در کَشش‌های

یادشان جمع می‌آمدند و آنگاه واژه‌ها

از «عدم» تا «اقلیم وجود» راه سپردند.

﴿ فهرست مطالب ﴾

مقدمه.....	۲-۸
۱. تعریف مسأله تعارض علم و دین.....	۲
۲. اهمیت مسأله.....	۴
۳. سؤالهای اصلی تحقیق.....	۵
۴. روش انجام تحقیق.....	۶
۵. بیان فرضیه‌ها.....	۶
۶. دستاوردهای تحقیق.....	۷
۷. مروری بر مباحث پایان‌نامه.....	۷
۸. تشکر و قدردانی.....	۸

فصل اول: بررسی مسأله تعارض علم و دین و پیشینه آن..... ۹-۶۸

۱-۱. ایضاح مفاهیم مأخوذ در عنوان مسأله.....	۱۰
۱-۱-۱. چیستی دین.....	۱۱
۱-۱-۱-۱. معانی لغوی «دین».....	۱۱
۱-۱-۱-۲. معانی اصطلاحی «دین».....	۱۳
۱-۱-۱-۳. مراد از «دین» در مسأله تعارض علم و دین.....	۱۹
۱-۱-۲. چیستی علم.....	۲۰
۱-۱-۲-۱. معانی لغوی «علم».....	۲۰

۲۱	۱-۲-۲. معانی اصطلاحی «علم»
۲۴	۱-۲-۳. مراد از «علم» در مسأله تعارض علم و دین
۲۶	۱-۳-۱. چستی تعارض
۲۶	۱-۳-۱. اقسام تعارض علم و دین
۲۸	۱-۲. ارتباط علم و دین: نسبت‌های ممکن میان علم و دین
۳۰	۱-۲-۱. تعارض (Conflict) علم و دین
۳۱	۱-۲-۲. تفارق (Separation) علم و دین
۳۳	۱-۲-۳. تعاضد (Co-operation) علم و دین
۳۵	۱-۲-۴. توازی (Parallel) علم و دین
۳۵	۱-۳. پیشینه مسأله تعارض علم و دین
۳۶	۱-۳-۱. علم و دین در جهان اسلام
۴۴	۱-۳-۲. علم و دین در قرون وسطی
۵۱	۱-۳-۳. علم و دین در عصر انقلاب علمی
۵۸	۱-۳-۴. علم و دین در عصر روشنگری
۶۴	۱-۳-۵. علم و دین در قرن نوزدهم و بیستم

فصل دوم: جایگاه بحث از تعارض علم و دین در میان معارف بشری ۶۹-۸۶

۷۲	۱-۲. چستی علم کلام
۷۶	۱-۲-۱. موضوع علم کلام
۷۷	۱-۲-۲. رسالت علم کلام
۷۸	۱-۲-۳. روش علم کلام
۷۹	۲-۲. چستی کلام جدید
۸۲	۲-۳. چستی فلسفه دین
۸۵	۲-۳-۱. مسایل فلسفه دین

- فصل سوم: گونه‌های مختلف تعارض میان علم و دین ۸۷-۱۲۲
- ۱-۳. تعارض میان گزاره‌های علمی و گزاره‌های دینی ۸۸
- ۱-۱-۳. نمونه‌هایی از تعارض میان علم و دین ۸۹
- ۱-۱-۳-۱. حرکت و سکون زمین ۹۰
- ۱-۱-۳-۲. مسطح بودن یا کروی بودن زمین ۹۴
- ۱-۱-۳-۳. نور دادن کره ماه همه آسمان را ۹۴
- ۱-۱-۳-۴. آسمان‌های هفت گانه ۹۵
- ۱-۱-۳-۵. زوجیت همه موجودات زیستی ۹۶
- ۱-۱-۳-۶. مراحل شکل‌گیری جنین در رحم مادر ۹۶
- ۱-۱-۳-۷. مسأله شهاب‌های سماوی ۹۷
- ۱-۱-۳-۸. نسبت دادن بیماری روانی و جسمانی به مس شیطان ۹۷
- ۱-۱-۳-۹. تعارض وقوع معجزه با علم ۹۸
- ۱-۱-۳-۱۰. تعارض علم با اعتقاد به خدا ۱۰۰
- ۱-۱-۳-۱۱. نظریه تکامل و اندیشه دینی ۱۰۱
۱. لامارک، داروین: نوآوری نظریه تکامل داروین ۱۰۲
۲. ابعاد تعارض نظریه داروین با اندیشه دینی ۱۰۵
۳. موضع دانشمندان و متکلمان مغرب‌زمین در قبال نظریه تکامل ۱۰۷
۴. موضع دانشمندان و متکلمان مسلمان در قبال نظریه تکامل ۱۰۹
- ۱-۱-۳-۱۲. طوفان نوح (ع) و مسأله عمر زمین ۱۱۲
- ۲-۳. تعارض میان پیش‌فرض‌های علمی و پیش‌فرض‌های دینی ۱۱۴
- ۱-۲-۳. نمونه‌هایی از تعارض میان پیش‌فرض‌های علمی و دینی ۱۱۵
- ۳-۳. تعارض میان روحیات علمی و روحیات دینی ۱۱۶
- ۱-۳-۳. نمونه‌هایی از تعارض میان روحیه علمی و دینی ۱۱۷
- ۴-۳. تعارض میان جهان‌بینی علمی و جهان‌بینی دینی ۱۱۹

- ۱۲۱..... ۱-۴-۳. ویژگی های جهان بینی مبتنی بر دین
- ۱۲۳..... ۲-۴-۳. ویژگی های جهان بینی مبتنی بر علم
- فصل چهارم: تقریر و نقد راه حل های تعارض علم و دین ۱۲۵-۲۶۴
- ۱۲۷..... ۱-۴. ابزارانگاری در علم
- ۱۲۸..... ۱-۱-۴. روش ابزارانگاران اندریاس اوسیاندر و کاردینال بلارمین از علم
- ۱۳۱..... ۱-۱-۱-۴. ارزیابی و نقد روش اوسیاندر و بلارمین
- ۱۳۲..... ۲-۱-۴. روش ابزارانگاران پیرمورس دوئم از علم
- ۱۳۶..... ۱-۲-۱-۴. ارزیابی و نقد روش دوئم
- ۱۳۹..... ۲-۴. ابزارانگاری در دین
- ۱۴۰..... ۱-۲-۴. تفسیر ابزارانگاران گالیه از دین
- ۱۴۴..... ۱-۱-۲-۴. ارزیابی و نقد نظریه گالیه
- ۱۴۶..... ۲-۲-۴. تفسیر ابزارانگاران ریچارد بون بریث ویت از دین
- ۱۵۱..... ۱-۲-۲-۴. ارزیابی و نقد نظریه بریث ویت
- ۱۵۴..... ۳-۲-۴. تفسیر ابزارانگاران والتر ترنس استیس از دین
- ۱۵۹..... ۱-۳-۲-۴. ارزیابی و نقد نظریه استیس
- ۱۶۲..... ۳-۴. تفکیک زبان های علم و دین
- ۱۶۵..... ۱. ساختار کلی بحث زبان دین
۲. علل پیدایش بحث زبان دین و انگیزه های تحلیل ساختار آن در فلسفه
- ۱۶۶..... و کلام اسلامی و مسیحی
- ۱۶۶..... ۱-۲. علل درون دینی
- ۱۶۶..... ۱-۱-۲. زبان انبیاء، زبان قوم
- ۱۶۸..... ۲-۱-۲. محکم و متشابه در قرآن مجید
- ۱۶۹..... ۳-۱-۲. ظاهر و باطن در قرآن مجید

- ۱۷۸..... ۲-۲. علل برون دینی.....
- ۱-۲-۲. مشکل تعارض ظاهری معارف بشری و معرفت دینی و تلاش برای حل آن
- ۱۷۸..... از طریق راه حل های زبانی
- ۲-۲-۲. ظهور مشكله معناداری توسط مکاتبی چون پوزیتیویسم و فلسفه تحلیل
- ۱۷۸..... زبانی
- ۱-۳-۳-۱. عدم معناداری زبان دین (دیدگاه پوزیتیویسم منطقی)..... ۱۷۸
- ۱-۳-۳-۱-۱. اشارتی کوتاه به پیشینه تفکر پوزیتیویسم منطقی..... ۱۷۹
- ۲-۳-۳-۱-۲. ملاک معناداری گزاره ها از دیدگاه پوزیتیویسم منطقی و نتایج
- ۱۸۲..... معرفت شناختی آن
- ۳-۳-۳-۱-۳. ارزیابی و نقد دیدگاه پوزیتیویسم منطقی..... ۱۸۶
- ۲-۳-۳-۲. زبان دینی به عنوان بازی زبانی مستقل (دیدگاه لودویگ ویتگنشتاین)..... ۱۹۰
- ۱-۲-۳-۳-۴. ویتگنشتاین منقذم. نظریه تصویری معنا و نتایج معرفت شناختی آن..... ۱۹۱
- ۲-۲-۳-۳-۴. ویتگنشتاین متأخر، نظریه بازی های زبانی و نتایج معرفت شناختی آن..... ۱۹۹
- ۳-۲-۳-۳-۴. ارزیابی و نقد دیدگاه ویتگنشتاین..... ۲۰۴
- ۳-۳-۳-۴. تلقی نمادین و سمبولیک از زبان دین (دیدگاه پل تیلیش)..... ۲۱۰
- ۱-۳-۳-۳-۴. ماهیت زبان دینی در اندیشه تیلیش..... ۲۱۳
- ۲-۳-۳-۳-۴. دیدگاه مفسران و اندیشمندان مسلمان در قبال سمبولیک بودن زبان قرآن..... ۲۱۷
- ۳-۳-۳-۳-۴. ارزیابی و نقد دیدگاه تیلیش..... ۲۲۱
- ۴-۳-۳-۴. نظریه تأویل پذیری ظواهر دینی..... ۲۲۵
- ۱-۴-۳-۳-۴. تأویل پذیری زبان دین از دیدگاه ابن رشد..... ۲۲۶
- ۲-۴-۳-۳-۴. تأویل پذیری زبان دین از دیدگاه گالیله..... ۲۳۰
- ۴-۴. تفکیک قلمروهای علم و دین..... ۲۳۲
- ۱-۴-۴. ایمانوئل کانت و تمایز علم و دین..... ۲۳۶
- ۲-۴-۴. جنبش کلامی نوارتدکسی و تمایز علم و دین..... ۲۳۹

۲۴۱	۱-۲-۴-۴. جداسازی حوزه علم و دین در اندیشه کارل یارت
۲۴۴	۳-۴-۴. جنبش فلسفی اگزستانسیالیسم و تمایز علم و دین
۲۴۸	۱-۳-۴-۴. جداسازی حوزه علم و دین در اندیشه سورن کی یرکگور
۲۵۰	۲-۳-۴-۴. جداسازی حوزه علم و دین در اندیشه مارتین بویر
۲۵۱	۳-۳-۴-۴. جداسازی حوزه علم و دین در اندیشه رودولف بولتمان
۲۵۵	۵-۴. ظنی دانستن علوم بشری
۲۵۹	۶-۴. تفکیک دین از معرفت دینی
۲۶۶	نتیجه گیری
۲۷۲	فهرست منابع و مآخذ

Abbreviations

Co. = Company شرکت
ed. = edited by ویراسته
et al. = et alii (and others) و دیگران
ibid. = ibidem (in the same place)
[هنگام ذکر مأخذ، معمولاً در پانویس] همان جا
Jr = junior [به دنبال اسم خاص] کوچک
loc. cit. = loco citato (in the place cited)
[هنگام ذکر مأخذ، معمولاً در پانویس] همان جا
Ltd = limited [به دنبال شرکت سهامی خاص]
با مسئولیت محدود
op. cit. = opere citate (in the work cited)
[هنگام ذکر مأخذ، معمولاً در پانویس] همان جا
P. = Page صفحه
pp. = pages صفحات
trans. = translated by ترجمه
Uk = United Kingdom بریتانیای کبیر، انگلستان
USA = United States of America
ایالات متحده آمریکا
Vol. = Volume جلد، مجلد
Vols. = Volumes مجلدات

شانه‌های اختصاری

بی تا = بدون ذکر تاریخ
بی جا = بدون ذکر محل چاپ
بی نا = بدون ذکر ناشر
ج = جلد، مجلد
ر.ک: = رجوع کنید به
ش. = [مجله] شماره، [سال] هجری شمسی
ص = صفحه
صص = صفحات
ق. = [سال] هجری قمری
ق.م = قبل از میلاد
م. = [سال] میلادی